

Sto let Krapine in stoletje Krapine

© Boris Kavur

Institutum studiorum humanitatis,
Fakulteta za podiplomski študij, Ljubljana

Povzetek Pred stotimi leti je Dragutin Gorjanović-Kramberger odkril eno najbogatejših paleoantropoloških najdišč na svetu – Krapino. V zadnjem stoletju so fragmentirani neandertalski ostanki iz Krapine močno vplivali na naše splošno poznavanje razvoja človeka, še posebno nasega dojemanja neandertalcev in njihovega načina življenja. V članku so predstavljene okoliščine odkritja in prvih analiz, vloga krapinske zbirke v stoletju razprav o neandertalcih ter na koncu še rezultati konference, posvečene stoletnici krapinske najdbe.

Odkritje najdb iz Krapine

Vse kaže, da je bilo življenje Karla Krambergerja že od začetka vezano na odkrivanje neandertalcev, kajti rodil se je 25. oktobra leta 1856 v Zagrebu, to je v letu, ko so bili v Neanderthalu v Nemčiji v jami Feldhofer odkriti ostanki fosilnega človeka, ki so postali eponimni za celo vrsto (Ožegović 1958, 27). Že v mladosti je zbiral žuželke in v okolici Podsuseda fosilne ribe. Te so ga navdušile za paleontologijo, ki jo je študiral v Zagrebu, Zürichu, Münchnu in Tübingenu, kjer je tudi doktoriral z delom o fosilnih ribah Karpatov. Že v Münchnu se je izkazal za izvrstnega anatoma, kar je verjetno bila posledica dela s profesorjem K. Zittelom, ki ga je preko seciranja kadavrov uvajal v anatomijo in paleontologijo (Trinkaus in Shipman 1993, 159–161; Radovčić 1988, 61–67). Kasneje se je vrnil v Zagreb, kjer je leta 1880 postal kustos za mineralogijo in geologijo ter leta 1893 ravnatelj Geološko-paleontološkega oddelka muzeja, suplent za geologijo na univerzi in član Akademije znanosti in umetnosti. Leta 1894 je postal izredni, dve leti kasneje pa redni profesor. Leta 1909 je ustanovil Geološko povjerenstvo za Hrvatsku i Slavoniju (Kochansky-Devidé 1970, 5; 1978, 53). Leta 1882 je v času največjega narodnega zanosa spremenil svoje ime in nemški priimek. Ker je že prej objavil nekaj znanstvenih razprav pod priimkom Kramberger, je hrvaško obliko Gorjanović dodal nemški, ime pa je spremenil v hrvaško verzijo Dragutin (Trinkaus in Shipman 1993, 161).

Medtem so nedaleč od Kneippovega kopališča na Hušnjakovem hribu v Krapini že leta dolgo kopali pesek, ki so ga uporabljali za gradnjo in posipavanje cest v mestu. Pri tem so meščani velikokrat naleteli na živalske kosti in leta 1895 sta ravnatelj šole J. Rehorić in K. Semenić zbrala nekaj kosti ter jih poslala v Zagreb Krambergerju, ki je določil, da pripadajo nosorogu in govedu. Kramberger si je najdišče kosti ogledal šele štiri leta kasneje, 23. avgusta 1899, pri čemer so njegovo pozornost pritegnile temne proge v pesku, ki jih je prepoznal kot kurišča. Ko pa je še isti dan v pesku odkril človeški zob, se je odločil, da bo tukaj kopal. In že 2. septembra je prišel

Abstract *A century ago Dragutin Gorjanović-Kramberger discovered one of the richest paleoanthropological sites in the world — Krapina. In the last century the fragmented neanderthal remains from Krapina influenced profoundly our ideas about human evolution in general and specifically the perception of neanderthals and their way of life. This article presents the circumstances of the discovery and the first analysis, the role of the Krapina hominids in the century of the neanderthal debate, and finally the results from the conference dedicated to the Krapina centennial.*

na najdišče s pomočnikom S. Ostermanom, s katerim sta določila načrt izkopavanja, ki ga je v Krambergerjevi odsotnosti vodil Osterman. Izkopavanja so bila metodološko ena najmodernejših v Evropi, saj so začeli kopati na vrhu sedimenta in so odkopavali plast za plastjo (Malez 1970b, 15 in 1979c, 221–222; Radovčić 1988, 19–22). Prva izkopavanja so trajala 33 dni in takoj po zaključku je Kramberger pisal o odkritjih svojemu prijatelju J. Rankeju, ki je njegovo pismo – prvo objavo o najdbah v Krapini – kasneje objavil. Še istega leta pa je Kramberger predstavil svoje odkritje na dveh predavanjih v Zagrebu in na predavanju na Dunaju (Barić 1978, 24–28; Radovčić 1988, 26–35).

Leta 1901 je Kramberger zbolel za tuberklozo, zato je naslednje leto v Krapini izkopavanja vodil Osterman, Kramberger pa se je medtem zdravil v Šleziji, na Malem Lošinjju in na Sljemenu. Leta 1903 je bil spet dovolj pri močeh, da je izkopavanja do konca leta 1905 vodil sam (Kochansky-Devidé 1978, 54). Medtem pa je zanimanje za njegovo odkritje raslo, kar je bil vzrok, da je bil redni sestanek dunajskega antropološkega društva leta 1904 organiziran v Zagrebu in Kramberger je postal redni gost kongresov in srečanj v nemško govorečem delu Evrope (Radovčić 1988, 76).

S svojim velikim odkritjem pa se je Kramberger zapletel v spletke evropske paleoantropologije. Prvi, ki ga je obiskal v Zagrebu in z njim navezal stike, je bil anatom H. Klaatsch iz Heidelberga, čigar pisma, v katerih je nagovarjal Krambergerja k nadaljnjemu terenskemu delu, sta Trinkaus in Shipmanova razlagala kot poskus, da bi ga prepričal, naj mu preda človeške fosile v obdelavo, sam pa naj koplje dalje in se ukvarja predvsem s fosilnimi ribami. Verjetno je prav zaradi tega Kramberger prvo monografijo posvetil Schwalbeju, ki pa je v prvem pismu na to gesto reagiral predvsem hladno in formalno. Odgovoril je, da knjige nima časa prebrati, ker mora pripravljati predavanja. Šele ko je delo kasneje prebral, se je njegov odnos do Krambergerja močno spremenil (Trinkaus in Shipman 1993, 168–169).

Osrednja osebnost evropske paleoantropologije tega obdobja je bil Gustav Schwalbe, profesor v Strassbourgu. Leta 1903 ga je na srečanju nemškega antropološkega društva v Kasslu srečal Kramberger, ki je tam predaval o svojih odkritjih. Na Schwalbejevo povabilo se je celo odpravil v Strassbourg, kjer je med njegovo publiko zagotovo sedel tudi mladi profesor anatomije Franz Weidenreich, ki se je kasneje proslavil z izkopavanji v Zhoukoudianu na Kitajskem. Tako je bil v nekem trenutku krog sklenjen. Kramberger je leta 1906 svojo prvo monografijo o krapinskih neandertalcih *Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien*, ki je bila hkrati tudi najboljšeješa monografija o fosilnih ljudeh svojega časa, posvetil svojemu vzorniku Schwalbeju, leta 1937 pa je Weidenreich svojo monografijo *The dentition of Sinanthropus pekinensis: A comparative odontography of a hominid* posvetil Krambergerju, ki njenega izida žal ni dočakal, ker je nekaj mesecev prej umrl (Kavur 1998, 49; 1999, 13).

Po svojih paleoantropoloških prepričanjih je bil Kramberger Schwalbejev pristaš, kar se je najlepše videlo v njegovi izjavi iz leta 1906, ko je menil, da se je današnji človek razvil iz *Homo sapiens fossilis*, ta pa iz *Homo primigenius*. Natančneje naj bi potomec neandertalcev, ki naj bi nakazoval prehod proti modernemu človeku, bil *Homo auriignaciensis Hauseri*, ki ga je Otto Hauser odkril v previsu Cro Magnon (Gorjanović-Kramberger 1913, 9; Tattersall 1995, 87–88; Wolpoff in Caspari 1997, 114–119).¹ Svoje mnenje je nekoliko spremenil, ko je leta 1918 trdil, da se je človeštvo razvilo v treh stadijih, pri čemer so se hominidi razvijali iz ene v drugo obliko. V prvo obdobje sodita mandibula iz Mauerja in *Eoanthropus dawsoni*, v drugem so zemljo poseljevali *Homo primigenius*, v tretjem pa *Homo sapiens*. Zaradi vedno večje količine poznanih najdb in novih razlag pa je bil ob koncu svoje profesionalne kariere leta 1926 nekoliko previdnejši in je menil, da prehod med posameznimi oblikami hominidov ni dovolj jasen, ker prehodne oblike še niso bile odkrite (Kochansky-Devidé 1970, 7). Navezavo na Schwalbejevo delo kaže tudi dejstvo, da je vrstno poimenovanje neandertalcev *Homo primigenius* prevzel od Schwalbeja, ki je zagovarjal predlog Ernsta Haeckla (Kavur 1999, 13). Vendar je svoje mnenje o pravilnosti poimenovanja spremenjal. Pravzaprav je šele leta 1904 uporabil poimenovanje *Homo primigenius*, prej je pisal o *Homo sapiens*, kasneje pa je celo uporabil Kingovo poimenovanje, ki ga poznamo

¹H. Klaatsch je proglasil ramus K, neko ulno in nek radius za ostanke *Homo auriignaciensis*, Kramberger pa je temu nasprotoval, saj je menil, da ti dve vrsti nista živeli sočasno (Gorjanović-Kramberger 1913, 8; Radovčić 1988, 116).

še danes – *Homo neanderthalensis* (Radovčić 1988, 80).

Za razliko od svojih predhodnikov je neandertalce – to je *Homo primigenius* – razdelil na dve rasi, pri čemer naj bi *Homo primigenius var. Spyensis* imela visoke mandibule, *Homo primigenius var. Krapinensis* pa nižje in masivnejše. Prvi rasi naj bi pripadali ostanke iz Spya, Neanderthala, Ochosa in Gibraltarja, drugi pa iz Malarnidija in La Nauletta. Prva rasa naj bi imela dolihokefalo, druga pa brahiokefalo lobanjo (Kochansky-Devidé 1970, 7). V Krapini naj bi bili zastopani obe rasi (Gorjanović-Kramberger 1913, 6–8).

Poleg doslednosti pri anatomiji je uvajal tudi nove analitične metode, kajti pri obdelavi človeških skeletnih ostankov je objavil rentgenske posnetke fosilnih kosti in je prvi za določitev starosti kostnih ostankov uporabil test s fluorjem. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da so rentgensko slikanje izumili šele leta 1895 in so bili krapinski neandertalci verjetno prvi fosilni hominidi, slikani s to metodo (Kochansky-Devidé 1978, 55; Malez 1979b, 216–217; Trinkaus in Shipman 1993, 165; Radovčić 1988, 73–75).

Stratigrafsko je najdišče razdelil na dva sedimentacijska cikla, pri čemer je spodnji nastal kot posledica odlaganja sedimentov, ki jih je prinesla reka Krapinica, zgornji pa je produkt preperevanja miocenskega peščenjaka in konglomerata, ki je tvoril skalno osnovo hriba. Spodnji sedimentacijski cikel je bil sestavljen iz plasti mulja in peska, ki ga je pokrivala plast potočnih prodnikov, tej je sledila plast glinenih nanosov, ki so vsebovali kosti *Bos*, *Rhinoceros*, več ognjišč in kamnita orodja. Spodnji sedimentacijski cikel je zaključila plast gline z lečami peska. V spodnjem sedimentacijskem ciklu je posebej izpostavil najdbe ostankov bobra (*Castor fiber*), zgornji sedimentacijski cikel pa je razdelil na tri dele glede na odkrito favno. Spodnji del je vseboval največ ostankov *Rhinoceros Mercki* (*Dicerorhinus kirchbergensis* oziroma sedaj *Stephanorhinus kirchbergensis*), srednji *Bos primigenius* in zgornji *Ursus speleus* (Gorjanović-Kramberger 1913, 1–2; Malez 1979d, 235–240).

Najdbe 130 kamnitih orodij je Kramberger obdelal v knjigi *Život i kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj*, ki je izšla leta 1913. Rokopis in risbe orodij je najprej poslal v pregled A. Breuilu in H. Obermaierju – najuglednejšima arheologoma svojega časa. Nameraval ju je tudi obiskati v Parizu, da bi se o najdbah lahko pogovorili, vendar mu to ni uspelo, ker sta v tem času skupaj z M. Burkitom in P. T. de Chardinom izkopavala jamo El Castillo v Španiji (Gorjanović-Kramberger 1913, x). Kramberger

je domneval, da se je 8 metrov pretežno avtohtonega sedimenta v previsu naložilo v približno 8.000 letih in ker so se kamnita orodja nahajala v vseh plasteh, je predpostavljajal serijo kratkotrajnih poselitvev, vendar med posameznimi poselitvami ni opazil razlik pri izdelavi kamnitih orodij. Opozoril je le na možnost, da se nekatera od največjih orodij nahajajo v spodnjih plasteh. Po njegovem mnenju sodi vsa industrija v moustérien in ne kaže nobenih stikov z drugimi kulturami. Prav tako je opozoril, da je kvaliteta retuše in njena oblika odvisna od strukturnih in teksturnih lastnosti obdelanega kamna (Gorjanović-Kramberger 1913, 10–34). Skupno je Kramberger zbral 1174 odbitkov, iz kontrolnih profilov pa jih je kasneje Vuković pobral še 26, ki se nahajajo v Varaždinu (Malez 1978, 86).

Bibliografija Dragutina Gorjanovića-Krambergerja obsega 190 del, od tega jih je 114 posvečenih paleozoologiji in paleoantropologiji, pri čemer tvori večino 65 razprav o najdbah iz Krapine. Zanimivo je dejstvo, da je bil do smrti edini, ki je objavljajal krapinske človeške najdbe in ni prav ničesar odstopil v objavo komu drugemu, čeprav mu je Klaatsch pomagal pri rekonstrukciji lobanje Krapina E (Kochansky-Devidé 1970, 5–6). Kramberger je zaradi svojih odkritij in znanstvenih uspehov postal lokalni junak. Leta 1907 je celo postal dvorni svetovalec in cesar Franc Jožef mu je podelil Zlato verigo. Vendar jo je kot zaveden Hrvat ob koncu prve svetovne vojne podaril, da bi s prihodkom od prodaje lahko zdravili vojaške invalide (Trinkaus in Shipman 1993, 171).

Po upokojitvi leta 1924 Kramberger ni več objavljajal in v mednarodnem merilu so ga hitro pozabili. Predvsem so v pozabo zdrsnile njegove in Schwalbejeve ideje o razvoju modernih ljudi iz neandertalcev, ki jih je v tridesetih letih zagovarjal le še Aleš Hrdlička, ki se je močno navezoval na Krambergerjevo delo in je svojega vzornika v Zagrebu tudi obiskal (Trinkaus in Shipman 1993, 236; Radović 1988, 131–137).

Pomen krapinske najdbe je dobro desetletje kasneje (med 1908 in 1914) zasenčila serija odkritij neandertalskih skeletov v Franciji (Le Moustier, La Quina, La Ferrassie), ki so zaradi svoje popolnosti pritegnili pozornost anatomov (Tattersall 1999a, 57–58; Wolpoff in Caspari 1997, 99). Prav v času odkritja Krapine je prišlo do velikega obrata v paleoantropologiji. Prvič se zaradi količine odkritih najdb ni več dvomilo v obstoj fosilnega človeka, kajti pred Krapino so bili odkriti le ostanki iz Engisa (1830), Forbes' Quarrya (1848), jame Feldhofer (1856) in Spya (1886), ki pa so bili ali naključno odkriti ali pa hitro odkopani in niso imeli nobene dokumentacije o stratigrafski legi najdb.

Vendar so bile te najdbe redke in od enega do drugega odkritja je preteklo veliko časa, z odkritjem Krapine pa se je število poznanih osebkov podvojilo. Hkrati so se začele raziskave v Franciji, ki so z velikim številom najdb na majhnem območju pokazale, da neandertalci niso bili le osamljeni posamezniki, kot je veljalo pred, oziroma posamezne izolirane skupnosti, kot je veljalo po odkritju v Krapini, ampak so predpostavljajali populacijo, ki je gosto poseljevala Evropo (Defleur 1993, 27; Stringer in Gamble 1993, 13–15).

Kasnejše raziskave najdb iz Krapine

Favna in starost najdišča

Gorjanović-Kramberger je objavil leta 1906 najpopolnejši opis v Krapini odkrite favne, ki pa je večinoma ni obdeloval sam, ampak so mu jo določali različni sodelavci, ki so večinoma prihajali iz tujine. Konec šestdesetih let se je M. Malez lotil revizije favnističnih ostankov in določil 31 vrst sesalcev, 5 vrst ptic, 1 vrsto dvoživke in 6 vrst mehkužcev (Malez 1970c, 45–47; 1979d, 236), kasneje pa popolnejše favnistične revizije ni bilo oziroma zadnja v trenutku pisanja tega besedila še ni bila objavljena.

Po Krambergerjevi smrti je dolgo časa veljalo, da stratigrafska interpretacija najdišča ni mogoča, vendar je Malez začel obsežno revizijo favne in stratigrafije, katere rezultati so bili dokaj drugačni od tistih, ki jih je zagovarjal Kramberger. Malez je sicer obdržal njegovo delitev plasti, vendar je čas njihovega nastanka raztegnil na občutno daljše časovno obdobje (Malez 1978, 62–89). Sčasoma je vse več avtorjev dvomilo v pravilnost Malezovih zaključkov. Za zmedo so skrbeli tudi rezultati radiometričnih datacij, ki so, ker so ležale izven dometa metode, kazale starost končnega dometa metode 30–45 tisoč let, starost ki jo je zagovarjalo mnogo arheologov, med njimi tudi K. Oakley (Malez 1970b, 29).

Prav zaradi te moteče datacije je M. Gábori domneval, da je Malez nelogično podaljšal čas nastajanja sedimenta v skalnem previsu. Po Gáborijevem mnenju, ki se opira predvsem na odkrito favno in kamnito industrijo, so spodnje plasti res iz interglaciala Riss/Würm, vendar zgornje plasti niso mlajše od Würma I (Gábori 1976, 56–57). Vendar pa ob vseh različnih mnenjih nihče od velikih svetovnih avtoritet ni analiziral originalnega gradiva, ampak so vsi le po svojem osebnem mnenju interpretirali objavljene najdbe in podatke.

Prvi korak naprej je bil v devetdesetih letih storjen z novo serijo datacij, ki se niso opirale na relativne favnistične in kulturne datacije (Rink et al. 1995, 24). Nove datacije

so v nasprotju s prepričanjem Maleza, da so plasti nastale v obdobju od konca riškega glaciala pa do konca stadijala Würm II² (Malez 1978, 89; Montet-White 1996, 60), spet potrdile Krambergerjeve ugotovitve, da so plasti nastale v kratkem časovnem obdobju, dolgem kakih 8 do 10 tisoč let, v času zadnje medledene dobe Riss/Würm (Gorjanović-Kramberger 1913, 5, 10).

Anatomija neandertalcev in njihova evolutijska vloga

Čeprav je bil Kramberger zelo natančen anatom, mu je nekaj manjših fragmentov hominidnih ostankov vseeno ušlo med prsti in so ostali neoštevilčeni oziroma celo pomešani med ostalo favno do velike revizije v osemdesetih letih (Trinkaus in Shipman 1993, 164). Vendar pa je Kramberger s svojim delom postavil temelje moderne paleoantropologije, kajti bil je prvi, ki je razvil sisteme za opisovanje in merjenje fosilnih hominidov, ki so se razlikovali od anatomske modernih ljudi, prav tako pa se je prvi spoprijel z opisovanjem močno fragmentiranih hominidnih ostankov (Wolpoff in Caspari 1997, 100).

Največje presenečenje druge polovice sedemdesetih let je prinesla analiza 279 zob, ki jo je opravil M. Wolpoff. Za večino antropologov je bila šokantna novica, da bi glede na zobne ostanke lahko bilo v Krapini zastopanih od 75 do 82 oseb, pri čemer bi jih le 18 bilo v času smrti starejših od 18 let (Wolpoff 1978, 142–144; Malez 1979a, 86). Do veliko nižje številke je prišel H. Ullrich, ki je analiziral pokranialne skeletne ostanke in je menil, da je v Krapini prisotnih 23 oseb – število, ki se ujema s Krambergerjevo oceno (Ullrich 1978, 313).

Z revizijskimi raziskavami je bilo dokončano delo, ki ga je začel že Kramberger in ga je nadaljevala mednarodna skupina antropologov v osemdesetih letih. Prav krapinska zbirka je postala prva objavljena zbirka skeletnih ostankov fosilnih hominidov ne samo kot katalog vseh skeletnih najdb (Radović et al. 1988), ampak tudi kot radiološki katalog (Kricun et al. 1999).

Pravzaprav se je vse začelo, ko se je Fred Smith kot podiplomski študent Milforda Wolpoffa odpravil v Zagreb. Tam sprva ni bil dobrodošel, kajti veljalo je, da je Kramberger s krapinskimi fosili naredil že vse, kar se je narediti dalo, ter da naj jih drugi lepo pustijo pri miru. Končno so mu vendarle odobrili dostop do najdb in Smith je leta 1976

²Malez ne pojasni, po kateri shemi se je ravnal, vendar domnevam, da je, kot v večini svojih del, uporabljal francosko shemo poledenitve, pri kateri W I in W II ustrežata WI iz alpske poledenitve. Zato je Gáborijev ugovor morda napačen, kajti lahko bi se zgodilo, da sta oba z Malezom mislila na isto časovno obdobje, le da sta uporabila različni poimenovanja, pri čemer menim, da je Malez uporabil napačno.

v svoji doktorski disertaciji prvič v zgodovini paleoantropologije predstavil študijo neke neandertalske populacije (Trinkaus in Shipman 1993, 363–364; Wolpoff in Caspari 1997, 102; Radović 1988, 150).

Istega leta je Milford Wolpoff prvič obiskal Zagreb in ravnatelj muzeja Ivan Crnolatac je bil po Smithovem uspehu pripravljen omogočiti ponovno analizo krapinske zbirke. Toda posamezni skeletni deli so še vedno ležali v ločenih škatlah in šele ko je Wolpoff uspel odkriti fragment, ki se je prilegal lobanji Krapina C, je direktor odobril nove poskuse rekonstrukcije in katalogizacije hominidnih ostankov (Wolpoff in Caspari 1997, 102–106)

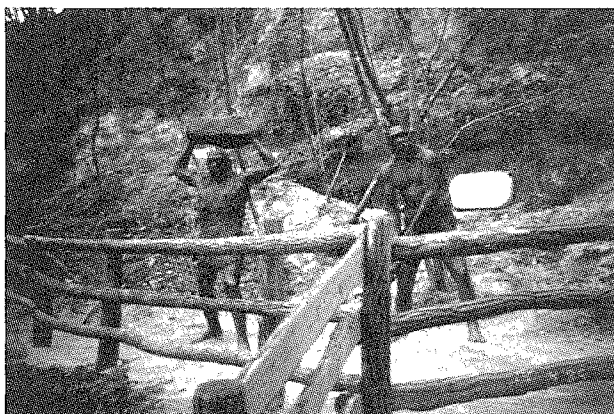
Krapinski neandertalci pa niso pomembni le kot zbirka fosilnih hominidnih ostankov, ampak tudi zato, ker je zaradi njih Zagreb postal ena od glavnih utrdb modela multiregionalne kontinuitete nastanka modernega človeka, kot sta ga definirala A. Thorne in M. Wolpoff. V Zagrebu se je vse začelo z delom F. Smitha, ki je na osnovi najdb iz Krapine, Vindije in Velike pečine domneval, da na področju hrvaškega Zagorja ni prišlo do zamenjave populacij, ampak se je *Homo sapiens* razvil iz *Homo neanderthalensis* (Smith 1978, 117). Kasneje je predvsem zaradi vedno večjih neuspehov multiregionalnega modela evolucije in novih datacij najdb na Hrvaškem svoje trditve precej omilil (Karavanić in Smith 1998, 245–246).

Še vztrajnejši zagovornik modela razvoja modernih ljudi iz neandertalcev je postal njegov profesor M. Wolpoff. Po njegovih analizah so se od neandertalcev proti modernim ljudjem predni zobje vse bolj večali, molarji in premolarji pa so se manjšali in Krapina je po njegovem mnenju lepo kazala ta trend (Trinkaus in Shipman 1993, 370). Na mnenje, da so se moderni ljudje postopno razvili iz neandertalcev, je močno vplivalo dejstvo, da so bili neandertalci iz Krapine gracilnejši od klasičnih francoskih neandertalcev iz prvega pleniglaciala, vendar kljub vsemu še sodijo v neandertalski "tabor" (Tattersall 1995, 143). Drugi udarec je doživela Wolpoffova teorija z objavo novih datacij, kajti glede na fazo razvoja zobovja bi morali po njegovem modelu krapinski neandertalci biti veliko mlajši, kot v resnici so.

Podobno hipotezo o razvoju, kjer so neandertalci iz Krapine predstavljali vezni člen med neandertalci zahodne Evrope in anatomsko modernimi ljudmi iz Bližnjega vzhoda, sta že pred drugo svetovno vojno predlagala T. McCown in A. Keith. Po njunem prepričanju naj bi populacije od zahoda proti vzhodu bile vse bolj anatomske moderne, kar pomeni, da naj bi se anatomske moderni ljudje pojavili nekje v zahodni Aziji (Tattersall 1999a, 110–111;

Kavur 1999, 24–26). Nekoliko drugače je iste podatke leta 1951 interpretiral F. C. Howell, ki je ugotovil, da so interglacialni neandertalci iz zahodne Evrope bolj podobni robustnejšim “klasičnim” neandertalcem s tega področja, interglacialni neandertalci iz vzhodne Evrope in Bližnjega vzhoda, kjer so glavno vlogo spet igrali ostanki iz Krapine in gore Karmel, pa so veliko gracilnejši. Iz tega je sklepal, da so se zahodni interglacialni neandertalci v würmskem glaciale razvili v klasične neandertalce, vzhodni pa v anatomsko moderne ljudi (Tattersall 1999a, 123; Trinkaus in Shipman 1993, 186–288). Obe trditvi sta temeljili na delu E. Hootona, ki je podobno kot že Kramberger pred njim, ugotovil, da tudi med neandertalci obstajajo razlike, oziroma, da je mogoče ločiti robustnejše “klasične” neandertalce in gracilnejše iz srednje Evrope, kamor je uvrščal tudi Krapino in neandertalce z Bližnjega vzhoda (Trinkaus in Shipman 1993, 271).

Pri tem se seveda zastavlja vprašanje, zakaj so se krapinski neandertalci vselej pojavljali v pojasnitvah, ki so skušale razložiti razvoj anatomsko modernega človeka s principom regionalne kontinuitete. Odgovor moramo iskati v dveh dejstvih. Prvič – bili so odkriti že na začetku stoletja, kar pomeni, da so že dobrih sto let sestavni del vseh interpretacij, ki pa so bile seveda v prvi polovici tega stoletja številčnejše in bolj špekulativne, in drugič – kot vezni člen se nahajajo na polovici poti med zahodno Evropo in Bližnjim vzhodom, kjer je bilo odkrito veliko število neandertalskih ostankov, medtem ko sta srednja Evropa in Balkanski polotok z najdbami večjih skupin fosilnih hominidov precej revna.

Slika 1: Rekonstrukcije neandertalcev iz Krapine, ki jih je leta 1969 izdelal S. Tucaković.

Kultura in industrija

H. Ullrich se je poleg določanja števila osebkov ukvarjal tudi z izjemno fragmentiranostjo kostnih ostankov. Že nenakomerna zastopanost posameznih delov pokranialnega skeleta je po njegovem mnenju kazala na umeten značaj osteološkega skupka oziroma njegovo namensko preoblikovanost. Natančnejša analiza pa je poleg vrezov na kosteh (39,1% pri pokranialnih in 14,4% pri kranialnih) in sledi ognja (6,9% kranialnih kosti je ožganih) pokazala tudi razcepljenost dolgih kosti, ki vsebujejo kostni mozeg, in sledi poškodb na sklepah, ki so verjetno nastale pri nasilnem trganju sklepov. Spet je v ospredje prišla teorija o kanibalizmu (Ullrich 1978, 297–314), nekateri avtorji pa so domnevali celo možnost pokopov (Trinkaus 1985, 203–216). C. Stringer in C. Gamble sta skušala močno fragmentiranost srednjeevropskih neandertalskih ostankov (Krapina, Vindija, Ganovce, Švedove stul) pojasniti s prisotnostjo zveri na najdiščih oziroma v širši regiji. V prid njuni teoriji je govorilo dejstvo, da naj bi v krajih, kjer so poznani neandertalski pokopi, v starejšem delu mlajšega pleistocena ne bilo toliko velikih zveri (Le Moustier, La Ferrassie, Tabun, Shanidar, Teshik Tash; Stringer in Gamble 1993, 160). Vendar pa primerjalna analiza, ki je predpostavljala, da so bili krapinski ostanki neandertalcev podrejeni istim tafonomskim procesom kot ostanki jamskega medveda iz Divjih bab I, ni dala pozitivnih rezultatov in tako sta I. Turk in J. Dirjec morala spet podpreti stare hipoteze, ki so govorile o kanibalizmu in pokopih (Turk in Dirjec 1991, 149).

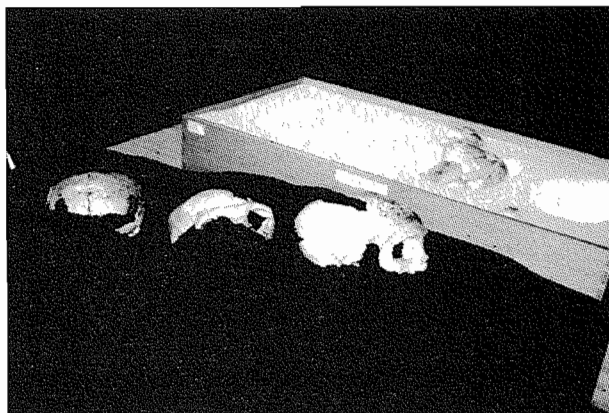
V bistvu se razprava o kanibalizmu v Krapini ni sukala okoli dejanja kanibalizma kot takega, ampak je šlo in še vedno gre za vprašanje kulturne kapacitete neandertalcev. Večina antropologov je namreč najstarejše sledi nekega kulturnega dejanja iskala prav v ideološko pogojeni manipulaciji s posmrtnimi ostanki ljudi – kanibalizmu in pokopih. Tako je denimo A. Leroi-Gourhan dokazal za kulturno manipulacijo strnil v dve skupini. V drugi se nahajajo jasno razumljivi pokopi, velikokrat tudi z grobnimi pridatki, v prvi pa fragmentirane kosti, ki niso v anatomske legi in so fragmentirane, zaradi česar njihova vloga v arheološkem zapisu ni popolnoma jasna, kajti njihov položaj je enak kot pri ostankih prehrane (Leroi-Gourhan 1988, 126).

Historično gledano je popolnoma jasno, da so v najstarejših obdobjih vse sledi vrezov na kosteh enačili s kanibalizmom. Tako je že Kramberger leta 1913 razbite dolge kosti razlagal kot ostanek pridobivanja kostnega mozga (Gorjanović-Kramberger 1913, 37), vsa stvar pa se je potencirala celo tako daleč, da je leta 1929 H. Klaatsch go-

voril že o "bitki pri Krapini", kjer naj bi *Homines aurignacienses* potolkli neandertalce (Trinkaus in Shipman 1993, 179). Vsaj v predvojnem obdobju so kanibalizem večinoma razlagali s konfliktno situacijo, kajti že sam Kramberger je med osteološkimi ostanki določil ostanke dveh ras *Homo primigenius*. Vendar je bil previden in ves čas opozarjal, da ne moremo biti prepričani, ali so pripadniki ene rase jedli pripadnike svoje lastne ali druge rase (Gorjanović-Kramberger 1913, 37). Na vprašanje krivca za poboj je sarkastično odgovoril B. Škerlj, ki je izpostavil vprašanje, ali bi v primeru, ko bi v jami odkrili kurišča, kamnita orodja in razbite kosti jamskega medveda ter nobenih hominidnih ostankov, domnevali, da so medvedi razvili kulturo in postali kanibali. Dodatne argumente za obstoj druge vrste, v tem primeru *Homo sapiens*, ki bi pobijala neandertalce, pa mu je dala lobanja Krapina A iz plasti 8, ki izgleda dokaj moderno (Škerlj 1939, 112–113). To trditve je ponovila tudi N. Minough-Purvis, vendar so njene in raziskave F. Smitha pokazale, da vse morfološke in metrične značilnosti sodijo v razpon, ki je značilen za neandertalce, in zato je večina raziskovalcev sklenila, da je oblika lobanje posledica mladosti osebkov v času njegove smrti in ne njegove vrstne pripadnosti (Malez 1979a, 88; Smith 1978, 115; Simek in Smith 1997, 564). Za razčiščenje tega problema je bila ključna dostopnost fosilov, kajti v šestdesetih letih, ko fosili niso bili dostopni antropologom, so v javnost prodrale tudi trditve, kakršno je sprožil C. Coon leta 1962, da namreč krapinske najdbe sploh ne pripadajo neandertalcem, češ da so lobanje preveč zaobljene (Montet-White 1996, 63). Vsekakor pa moramo pri sodbah o takih teorijah upoštevati tudi dejstvo, da so v šestdesetih letih izvor modernega človeka pojasnjevali s principom filetskega gradualizma, ki ni jasno definiral meja med posameznimi vrstami, oziroma je nova evolucijska sinteza vrsto *Homo sapiens* raztegnila na vse srednje in mlajšepleistocenske hominide ter s tem močno zabrisala konkretne meje med posameznimi vrstami (Tattersall 1999b, 25).

Tako je Škerlj v skladu s predvojno bilinearno teorijo razvoja pleistocenskih hominidov (Kavur 1999, 25) sprožil hipotezo, da so neandertalce jedli pripadniki druge rase oziroma vrste. Ideja se je zaradi svoje tragičnosti dobro prijela predvsem v poljudnoznanstveni periodiki povojnega obdobja (Augusta 1953, 86–104), hkrati pa je še po zanikanju bilinearne teorije razvoja dolgoročno zaznamovala paleoantropološke koncepte prihoda anatomsko modernega človeka v Evropo.

Po besedah M. Otta je bil kanibalizem starodoben in patetičen način, s katerim so opisovali pojav vrezov na

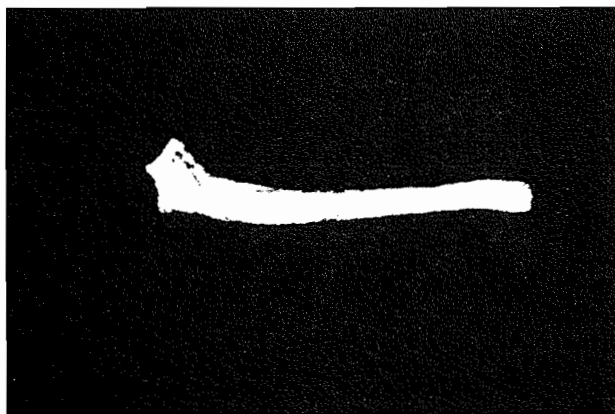
Slika 2: Lobanje Krapina 1, Krapina 6 in Krapina 3 ter Krapina 5 v zaboju.

človeških kosteh iz Krapine. Za raziskave polpreteklega obdobja pa naj bi bile značilne analize tafonomskih procesov in razkosavanja trupel (Otte 1993, 49), pri čemer naj razkosavanje ne bi pomenilo kanibalizma, ampak specifičen ritual. Najbolj se je tej ideji približala M. Russel, ki je pokazala, da se vrezi na posameznih dolgih kosteh nahajajo na istih mestih kot vrezi na kosteh iz Juntunena v ZDA, kjer je bilo meso odstranjeno s kosti za sekundarni pokop (Russel 1987a, 373–381; 1987b, 382–397). Ritualnost teh aktivnosti nakazujejo tudi vrezi na lobanjah, ki pa niso mogli biti posledica rezanja mesa, ampak bi lahko nakazovali možnost odstranjevanja lasišča – skalpiranja, aktivnosti, ki bi jo le težko povezovali s prehranjevanjem. V skladu s tem se v zadnjem času pojavljajo trditve, da je v primeru Krapine šlo za grobišče, kjer je bilo meso odstranjeno s kosti, ki so bile nato pokopane oziroma deponirane, za njihovo fragmentacijo pa naj bi bili krivi skalni podori in podepozicijska gibanja sedimenta. Kot eden od argumentov za to trditve se uporablja podatek, da je bilo število odkritih človeških kostnih ostankov le malo manjše od števila odkritih artefaktov (Klein 1999, 468–469). Vendar take trditve zvenijo popolnoma nesmiselno, če upoštevamo nesorazmerno zastopanost posameznih skeletnih delov (Ullrich 1978, 297–298) in dejstvo, da niso zastopane vse starostne skupine. Manjkajo predvsem starejši odrasli in otroci mlajši od 3 let, katerih smrtnost znaša v predpoljedelskih skupnostih 15 do 20% (Wolpoff 1978, 142–143).

Prav kot posledica teh ugotovitev in intelektualne preverbe večine antropoloških dogem iz začetka tega stoletja se je v zadnjih letih najbolj razširilo mnenje, da je v primeru vrezov na človeških kostnih ostankih šlo za odstranjeva-

nje mesa s kosti. Arheologija ne more pokazati, kaj se je kasneje s tem mesom zgodilo oziroma kdo je bil tisti, ki je meso rezal s kosti, kar pomeni, da o kanibalizmu ne moremo več govoriti. Še vedno pa večji del avtorjev meni, da je šlo za ritualno dejanje (Defleur 1993, 228; Le Mort 1988, 45–48; Antl 1994, 25–26). Toda na letošnjem kongresu smo nekateri udeleženci podvomili tudi v pravilnost te trditve, kajti menili smo, da arheologija ne more pokazati niti tega, ali je v resnici šlo za ritualno dejanje.

Na drugi strani pa so prav najdbe iz Krapine opozorile na neandertalski način življenja. Če so anatomi že zelo zgodaj pri neandertalcih opazili patološke spremembe, ki so bile posledica degenerativnih procesov, ki so nastopili zaradi staranja posameznikov, pa so osteološki ostanki iz krapinske zbirke pokazali tudi na travme, ki so bile direktne posledice načina življenja. Pri tem sta najbolj izstopala dva fragmenta uln, od katerih je Krapina 180 prekinjena sredi epifize in psevdootroza kaže, da je bil distalni del odstranjen ter da se je poškodba zacelila, ulna Krapina 188,1 pa kaže patološko zraščan prelom epifize (Radović et al. 1988, 90–91; Kricun et al. 1999, 99 in 103). Vsekakor je enemu posamezniku roka manjkala, drugi pa je zagotovo ni mogel uporabljati in oba sta preživela. Podoba neandertalcev je bila močno spremenjena, kajti iz brutalnih kanibalov so se prelevili v človeško skupnost s stresnim načinom življenja, ki pa je kljub vsemu skrbela za svoje pohablence. Na humanizacijo njihove podobe so vplivali tudi prej omenjeni pokopi, odkriti v Franciji, ki so kazali, da so skrbeli tudi za svoje mrtve. In kar se je začelo v Krapini z raziskavami patologije, se je zaključilo v Shanidarju v Iraku, kjer so bili odkriti pokopi močno patoloških posameznikov (Stringer in Gamble 1993, 94–95).

Slika 3: Ulna 180.

Ker so se raziskave travmatologije začele prav na neandertalski zbirki iz Krapine, je bil leta 1999 izdan radiografski atlas vseh kostnih ostankov. Pri tem so se poleg poznanih zaceljenih prelomov uln in lobanje pokazali še osteoartritis sklepov mandibul, falang, glenohumeralnega sklepa, obrabljene sklepne površine falang, benigni tumor rebra in potravmatske reakcije na femurju in rebbru, če naštejemo zgolj najvidnejše (Kricun et al. 1999, 13).

Kar zadeva kameno industrijo, je Kramberger leta 1913 opisal le 130 orodij, ki jih je uvrstil v moustérien, in to kljub temu, da sta H. Obermeier in H. Breuil bila natančnejša in sta mu odgovorila, da je krapinska zbirka mešanica klasičnega in tipičnega moustériena (Gorjanović-Kramberger 1913, x). Leta 1930 je A. Hrdlička najdbe proglasil za tipični moustérien, J. Klemenc in B. Saria sta leta 1936 pisala o moustérienu, S. Brodar pa je bil leta 1938 previdnejši in je trdil, da bo uvrstitev možna šele, ko bo obdelano celotno gradivo (Malez 1970a, 61). Leto kasneje je B. Škerlj domneval, da se v krapinskem moustérienu nahaja tudi nekaj elementov acheuléna, oziroma se je skliceval na E. Rutota in S. Brodarja, ki sta videla tudi elemente primitivnega aurignaciena (Škerlj 1939, 112). Kasneje sta v začetku petdesetih let L. Zotz in G. Freund videla v krapinski zbirki elemente, ki naj bi po njenem mnenju predstavljali prednike listastih konic (Malez, 1970a, 62). Malez je skladno s svojim prepričanjem, da so se krapinske plasti odložile v občutno daljšem obdobju, zagovarjal tudi mnenje, da je zastopanih večje število različnih faz moustériena, pri čemer naj bi šlo za najzgodnejši moustérien z vplivi clactoniens in levallois tehnike, zgodnji moustérien, razviti ali tipični moustérien, visoko razviti ali nazobčani moustérien in končni moustérien (Malez 1970a, 66; 1978, 84–89; 1979d, 236–240; 1979e, 283–284).

Bistveno drugače je kulturo iz Krapine opredelil M. Gábori. Najdbe iz sedimentacijskega kompleksa I in plasti 1 do 3 iz sedimentacijskega kompleksa II je zaradi podobnosti uvrstil v tayacien, najdbe iz plasti 4 in 5 je proglasil za jugovzhodnoevropski charentien, najdbe iz plasti 5 do 9 pa v tipični centralnoevropski moustérien. Pri tem je opozoril, da gre pri zadnjih dveh poimenovanjih za vzhodnoevropske značilnosti kulture, ki imajo z zahodnoevropskimi skupno le ime (Gábori 1976, 55–56). Kljub drugačni opredelitvi je tudi Gábori na koncu očitno poudaril različnost industrij med posameznimi plastmi, pri čemer se je navezal na Malezovo shemo, vendar pa ni izpostavil ideje kontinuitete in razvoja med posameznimi industrijami, kot je to počel Malez (Antl 1994, 24).

Zadnja revizija v devetdesetih letih je pokazala nekoliko drugačne rezultate, ki se spet veliko bolj ujemajo s Krambergerjevimi ugotovitvami. Zaradi slabih podatkov o stratigrafski legi posameznih artefaktov je J. Simek predpostavljal, da se na najdišču nahajajo sledi najmanj dveh do največ desetih faz poselitev. Glede na stratigrafijo je posebej analiziral kulturne ostanke iz spodnjega in zgornjega sedimentacijskega cikla ter pri tem prišel do zaključka, da gre v obeh primerih za moustérien, bogat s strgali, kjer odstotek strgal nikoli ne pade pod 50%. Kljub skoraj popolni tipološki enakosti orodnih inventarjev se nahaja v inventarju zgornje enote le nekaj manj strgal in nekaj več nazobčanih orodij in orodij z izjedo, vendar je razlika statistično skoraj zanemarljiva (Simek in Smith 1997, 571–573).

Medtem ko je Simek podal možnost, da bi moustérien iz Krapine lahko pogojno imenovali celo charentien (Simek in Smith 1997, 573), je Montet-White predlagala, da se industrija iz Krapine označi kot charentien ali pa tipični moustérien, obogaten s strgali (Montet-White 1996, 90).

Današnji pomen najdb iz Krapine

Morda zveni nekoliko nenavadno, vendar je pomembnost krapinske zbirke prav v njeni nepopolnosti in je dejstvo, da gre za najštevilčnejšo zbirko hominidnih kostnih ostankov zgolj postranskega pomena. Pravzaprav je nekoliko zabavno, da na vsem svetu obstaja zgolj po ena velika zbirka skeletnih ostankov za vsako vrsto srednje- in mlajšepleistocenskih hominidov. *Homo erectus* v Zhoukoudianu na Kitajskem (Kavur 1998, 38–61), *Homo heidelbergensis* v Simi de los Huesos v Atapuerci v Španiji (Arsuaga et al. 1997, 109–127), *Homo neanderthalensis* v Krapini na Hrvaškem (Radovčić et al. 1988) in *Homo sapiens* v Předmostí na Slovaškem (Klima 1991, 187–194). Pri tem je bil večji del najdb z omenjenih najdišč, z izjemo Sime, odkrit pred drugo svetovno vojno in so vojne vihre uničile tako zbirko iz Předmostí kakor tudi večji del zbirke iz Zhoukoudiana, ki je bil izkopen pred vojno. Ker pa izkopavanja v Simi de los Huesos še vedno potekajo in projekt ni zaključen, vodje projekta pa drugim raziskovalcem ne dovolijo niti ogleda, kaj šele objave najdb, je med vsemi velikimi zbirkami hominidnih ostankov prav Krapina edinstvena, kajti zaradi odprtosti odgovornega kustosa Jakova Radovčića, ki je prav tako kot Kramberger zaradi fosilnih hominidov opustil študij fosilnih rib, je postala v zadnjem desetletju dostopna prav vsakomur.

Dostopnost in veliko število najdb, med katerimi so zastopani v večjem številu skoraj vsi skeletni deli, sta razlog, da je krapinska zbirka postala skoraj neke vrste testni poligon

za vse teorije, ki se ukvarjajo z vprašanjem rasti, razvoja, taksonomske klasifikacije in analize nemetričnih anatomskih značilnosti neandertalskih populacij. In prav zaradi fragmentiranosti najdb in nezmožnosti obravnave celotnih skeletov so bili posamezni anatomske elementi krapinske zbirke verjetno veliko bolj analizirani kot ostanke katerekoli druge najdbe fosilnih hominidov na svetu.

Pomembnost paleoantropoloških najdb je bila obenem blagoslov in prekletstvo krapinske zbirke, kajti večina avtorjev se je osredotočila zgolj na hominidne najdbe, favna in kamnita orodja pa so ostali postranskega pomena. Pri tem seveda ne moremo mimo dejstva, da je tudi stratigrafska pozicija hominidnih ostankov že od samega začetka veliko bolj poznana kot pozicija ostalih najdb. Tako je prav pomembnost zbirke povzročila razvoj novih tehnik, ki bi omogočile dopolnitev manjkajočih informacij in poskus popolnejšega razumevanja dogajanja, ki je vodilo do nastanka ene najbolj najbolj skrivnostnih osteoloških zbirk na svetu. Nič čudnega torej, da se je lobanja Krapina C znašla na naslovnici revije National Geographic (Gore 1996).

Kongres ob stoletnici odkritja najdb iz Krapine

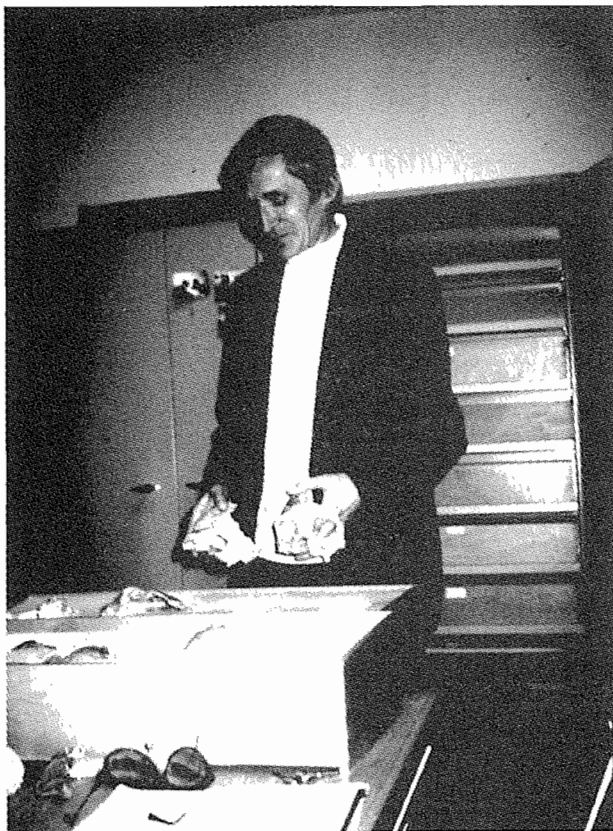
Nasploh je bilo leto 1999 leto velikih obletnic in zaradi tega tudi velikih antropoloških kongresov. Kongres ob 130-letnici rojstva Aleša Hrdličke v Pragi na Češkem, pa kongres ob 70-letnici odkritja prve lobanje v Zhoukoudianu na Kitajskem in seveda kongres v Zagrebu ob 100-letnici odkritja ostankov neandertalcev v Krapini. Da bi uspeli privabiti čim večje število obiskovalcev, predvsem s strani onkraj velike luže, so organizatorji poskrbeli, da se je praški kongres, ki je bil sicer namenjen vsem smerem antropologije, začel takoj po zaključku zagrebškega.

Sprva je prav dobro kazalo, da bo namreč krapinski kongres, zadnji veliki kongres o neandertalcih v tem stoletju, formuliral predvsem težave v sedanjih konceptih, ki so zadnji dve desetletji oblikovale potek raziskav kulturne variabilnosti srednjega paleolitika oziroma nadomestitve/razvoja neandertalcev v moderne ljudi. Prav tako smo morda mnogi pričakovali, da se bodo v sklepnem delu morda izkristalizirale raziskovalne smernice, ki bi lahko označevale vsaj začetek raziskav v naslednjem tisočletju, vendar se naša pričakovanja niso uresničila. Še radiografski atlas človeških skeletnih ostankov (Kricun et al. 1999), ki sicer predstavlja redkost in izziv vsaj za naslednje stoletje, ni v bistvu nič novega, seveda če se spomnimo, da je že Gorjanović-Kramberger naredil rentgenske posnetke nekaterih od odkritih kosti. Na drugi strani predstavlja pričujoča publikacija uporaben študijski in delovni pri-

pomoček za zgolj majhno skupino anatomov, za veliko večino ostalih pa zanimivo rariteto. Toliko bolj smo zatoj na trnih vsi tisti, ki pričakujemo že napovedani monografiji o favni, katere avtor bo P. Miracle, in o kamenih orodjih, katere avtor bo J. Simek.

Čeprav se v resnih predstavah kongresov o tem navadno ne piše, menim, da moramo na tem mestu omeniti vse tisto, kar je v sklepnem govoru ob koncu srečanja M. Wolpoff definiral kot enega od glavnih razlogov, zakaj vsi radi pridemo v Zagreb – “faktor Radovčić”. Gre za bogat spremljevalni program, ki ga je pripravil organizator in ni šel zgolj po grlu in skozi želodec, ampak je bil vanj vključen tudi koncert klasične glasbe in obisk gradbišča novega muzeja v Krapini, kjer so krapinski občinski možje poskrbeli še za kratko predstavitev ljudske kulture tega dela Hrvaške. Še najbolj pa je kongres dopolnjevala v Klovičevih dvorih odprta razstava “Neandertalci iznova”, ki je bila leto prej postavljena na Dunaju pod naslovom “Gesucht: Neanderthaler”.

Slika 4: Jakov Radovčić drži v roki lobanji Krapina 6 in Krapina 3.

Delovni del kongresa, ki je obsegal štiri dni, je bil razdeljen na pet sklopov. Naslovi posameznih sekcij Zgodovinska perspektiva odkritja, Kronologija in okolje, Morfologija in variabilnost, Zobna antropologija ter življenska zgodovina in biologija, Arheologija in obnašanje so kazali, da bo kongres minil dokaj mirno. Sekcije so bile namreč tematsko zastavljene tako, da se je zdelo, da bo vanje zelo težko vključiti starodavno, velikokrat niti ne več prijazno, razpravo med multiregionalisti in nadomestitelji o sorodstveni povezavi med neandertalci ter anatomsko in vedenjsko modernimi ljudmi. Nekaj podobnega je bilo tudi pričakovati, saj je Zagreb vedno veljal za bastijo multiregionalizma, pa vendar sem bil kot pripadnik tabora nadomestiteljev ob pogledu na program nekoliko presenečen, kajti pričakoval sem, da bosta strani po številu prispevkov vsaj izenačeni, sodeč po programu pa smo nadomestitelji na srečanju predstavljali manjšino. Zares neprijetno presenečenje je šele sledilo, saj so na koncu svojo udeležbo odpovedali prav vsi moji znanci in prijatelji (J. Schwartz, I. Tattersall, J. Kozłowski, P. Mellars, M. Otte), snidenja s katerimi sem se veselil – predvsem zato, ker sem v njihovi prisotnosti vohal vonj po smodniku. In vse skupaj se je končalo kot “najbolj umirjeni in najmanj stresni kongres v mojem življenju”, kot se je v sklepnem govoru izrazil veliki ideolog modernega multiregionalizma M. Wolpoff, oziroma kot najbolj enostranska predstavitev neke resnice – po mojem skromnem mnenju.

V skladu s pričakovanji sta sekciji o historični perspektivi odkritja (R. Caspari, F. Smith) in o kronologiji ter okolju (L. Kordos, M. Leney, J. Rink) minili brez posebnih presenečenj. Tu so bila predstavljena predvsem dejstva, zapletlo pa se je pri anatomskih sekcijah, kjer je prišla na vrsto resnica. Pa vendar tudi ta ni veliko trpela. Večina avtorjev (R. Caspari, P. Vinyard, D. Frayer, J. Monge, M. Kricun, K. Rosenberg, če naštejemo samo najpomembnejša imena paleoantropologije) se ji je izognila s tem, da so se ukvarjali z dokaj specifičnim anatomskim problemom, ki ni imel velikega filogenetskega ali evolucijskega pomena. Tako je večina referatov izvenela kot prikazovanje fotografij kosti in še to večinoma krapinskih neandertalcev, njihovo opisovanje in na koncu plaz tabel, napolnjenih s številkami, ki so prikazovale obdelavo podatkov. Sklep referata se je navadno lahko strnil v en sam stavek – velikokrat zakon Miki Miške.

Kar se tiče referatov o anatomiji, sta moja pozornost vzbudila predvsem R. Franciscus in T. Yokley, ki sta se ukvarjala z nosno morfologijo neandertalcev, predvsem krapinskih. Franciscus je dokazoval morfološko variabilnost neandertalcev s tem, da jih je glede na nosno morfologijo

razdelil v več skupin in se pri tem ujel v lasno past. Dokazoval je namreč, da so neandertalci le stopnja v razvoju *Homo sapiens*, hkrati pa jih je predstavil kot anatomsko statično skupino – kar so lahko le kot vrsta – torej *Homo neanderthalensis*. In ko je z različnimi skupinami skeletnih najdb dokazoval istočasnost različnih nosnih morfologij pri neandertalcih, me je v oči zbudilo dejstvo, da so bili v njegove skupine vedno uvrščeni neandertalski ostanki iz istega obdobja. V eni skupini so bili neandertalci interglacialne starosti, v drugi iz prvega pleniglaciala, v naslednji spet iz interpleniglaciala... Yokley pa se je na vse kriplje trudil dokazati, kako zelo sta se Schwartz in Tattersall motila pri svoji obravnavi nosnih votlin, hkrati pa je njuno napako prikazoval s skupino fosilov, ki je avtorja sploh ni sta vključila v obravnavo. Toliko kar zadeva falsifikacijo; morda bodo kmalu odkrili še neprimerljivost znanstvenih hipotez.

Pri vsem tem sem se najprej nasmehnil ob misli, kako velika bi bila hrabra mladeniča, če bi med poslušalci sedela tudi Jeff in Ian (Schwartz in Tattersall). Ker pa mi morfološka zgodba ni dala miru, sem nekoliko okleval poseči v razpravo z zbranimi največjimi anatomi – bal sem se namreč, da bi izpadel bebec – in se v odmoru napatil k njunemu mentorju Fredu Smithu ter mu predstavil svoje pomisleke. Ta pa mi je namesto jasnega odgovora začel napletati, kako da sta mlada univerzitetna profesorja šele pred kratkim doktorirala in jima manjka izkušenj in tako naprej in naprej. Resnično sem se zamislil nad kvaliteto in logiko svojih pomislov, ko se je pred mano znašel *enfant terrible* tabora multiregionalistov, Alan Mann, se mi na prisrčno zloben način zarežal v obraz in šepnil: "You've got the point!" Kar naenkrat me je še topla arheološka diploma začela prav žgati v zadnjem žepu in stvar je postajala vse hujša vsakič, ko sem se zazrl v katerega od samozavestnih mladih ameriških doktorjev.

Pravzaprav smo v dveh dnevih anatomskih referatov Evropejci dodobra spoznali in v medsebojnih pogovorih skritizirali ameriški izobraževalni sistem, ki producira vojsko "strokovnjakov" za marginalije, ki pa nimajo nikakršnega širšega pregleda nad celoto njihove lastne vede. In prav ta specializacija in širša neambicioznost referatov je ubijala večino publike, kar je spet najbolje spoznal A. Mann ter je svojem referatu o vzorcih formiranja zobnih kron najprej v nekaj sekundah molče pokazal armado diapozitivov s stolpci števil, jih komentiral z izjavo: "Kot vidite, imam tudi jaz podatke o tem, kar vam bom govoril!" ter nadaljeval s sproščeno in informativno pripovedjo. Pri vsem tem pa je svoj referat napisal šele prejšnji dan zvečer v svoji hotelski sobi – morda je njegov nastop rešila prav nepri-

pravljenost in bili smo mu hvaležni. Kot vsaka sekcija na velikih kongresih je tudi ta imela svoje žrtveno jagnje, ki se je pojavilo v napačnem trenutku na napačnem mestu in še to brez zaveznikov, ki bi mu branili hrbet. V Zagrebu je bil raztrgan Svante Pääbo, ki je prisotnim skušal razložiti nekaj dejstev o genetiki, žal pa se ta niso ujemala z resnico in avtor se je kljub obupanemu obračanju besed in izvijačju iz prijema multiregionalizma znašel sam na velikem odru pred ogorčeno množico.

Zaradi velikega števila referatov kljub izpadu nekaterih predavateljev ni bilo veliko časa za razpravo, zato je večina toliko bolj nestrpno pričakovala obljubljeno okroglo mizo na temo "Kaj je človeškega v naravi neandertalcev?" Dogajala se je na podstrešju muzeja, kjer so bile v posebnih vitrinah prav za ta kongres razstavljene vse v Krapini odkrite človeške kosti. Žal podobna usoda ni doletela kamnitih orodij in favne. Kljub pričakovanjem je tudi ta okrogla miza izzvenela nekoliko enoumno. Nič čudnega, saj predstavnikov nasprotne šole mišljenja ni bilo, tako da sta se v nasprotju z večino znašla najbolj odstopajoča iz domačega tabora – Preston Miracle in Alan Mann. Beseda je tekla o pomenu favne v krapinski zbirki ter preko tega o pomenu lova pri hominidih, pomenu najdišča in primerjavah s podobnimi – predvsem s Simo de los Huesos v Ataperci v Španiji, pri čemer je bilo izrečenih tudi nekaj špekulacij o tafonomiji jamskih medvedov in orodij na tem najdišču. Bravo! Jamski medvedi so se pojavili v Evropi šele več kot 200.000 let kasneje, v Simi pa ni bil odkrit niti en sam odbitek. Mali diplomirani arheolog se je nasmehnil profesorjem svetovnega formata in brez komentarjev odšel na pivo.

Kot arheolog sem se kljub močnemu izpadu referatov veselil predvsem zadnje – arheološke – sekcije kongresa. Za začetek sta Brian Adams in Nicholas Conrad predstavila svoje raziskave na Madžarskem in v Nemčiji, potem pa sem se spet zamislil. Dimitra Papagiani je predstavila svoj doktorat (obranjen na Univerzi Cambridge), v katerem je predstavila srednji paleolitik grškega polotoka in regionalna omrežja ter migracijske poti srednjepaleolitskih populacij. Skratka, štiri nedatirana najdišča (v bistvu so znana s tega območja zgolj ta štiri najdišča) iz časovnega intervala približno 80.000 let z vzočja Pindosa, ki so slučajno oddaljena eno od drugega približno dan hoje, je povezala v regionalno mrežo. Ali je kaj gnilega v deželi Grški?

Sledil je edini poslušljiv, zanimiv in hkrati provokativen referat kongresa. Wil Roebroeks je predstavil projekt, ki sta ga dokončala s Sabine Gaudzinski. Skratka "Adults

only! Lov severnih jelenov na najdišču Salzgitter Lebestedt". Vsekakor menim, da sodi ta referat med tiste, ki bodo spet za nekaj let povzročili veliko napetosti v arheoloških krogih, prav tako pa bo spet treba revidirati nekatera sprejeta stališča. Če so se v zadnjih letih razprave sukale predvsem okoli tega, ali so neandertalci sploh lovili (C. Gamble vs. M. Stiner) oziroma če so pri tem sploh razmišljali (L. Binford vs. P. Chase), je Wil na en mah pokazal, da niso zgolj lovili in razmišljali, ampak so izbirali tudi najlepši plen, ki ga je bilo seveda najtežje uloviti. Za plen so izbirali največje odrasle severne jelene, večinoma celo samce.

Ker pa je vsega dobrega enkrat konec, nas je v obdobje odkritja Krapine, vsaj kar se načina predstavitve, terminologije in argumentacije tiče, vrnil referat Zilke Kujundžić o srednjem paleolitiku severne Bosne. Žal pa referat ni prizadel samo poslušalstva, ampak tudi Prestona Miracla, ki ga je moral prevajati, tako da je ta deloval še vedno dokaj zmedeno, ko je začel s svojim referatom. "Rhinos, bears and beavers, oh my!" je bil dokaj obetaven naslov, žal pa je avtor predstavitve prikazoval preveč dejstev, tako da so se še najbolj zagreti poslušalci izgubili v gori prosojnic ter števil in križcev na njih. Vse skupaj se je sukalo predvsem okoli ugotovitve, ki jo je Preston predstavil že na okrogli mizi – neandertalci v Krapini so lovili.

Referat Adalberta Rebića (s Teološke fakultete v Zagrebu) o religiji v prazgodovini sem raje preživel v družbi nekaterih somišljenikov na kavi, prisotni pa so mi zagotovili, da – če bo poznavanje prazgodovinske religije potekalo tako naprej – se utegne zgoditi, da se bo kmalu rodil Mircea Eliade in stvari bodo morda čez 50 let stekle.

Zadnja dva referata Jörga Orscheidta in Herberta Ullricha sta govorila o argumentih za in proti krapinskemu kanibalizmu. Žal nista prinesla nič novega – zgolj negotovo sta potrdila, da fragmentiranosti človeških kosti na koncu enostavno ne moremo razlagati drugače kot s kanibalizmom – oziroma, kot je poudaril Ullrich, z neko ritualno obdelavo kosti po smrti posameznika. Seveda smo skeptiki takoj zagnali vik in krik, zakaj neki naj bi bila ta aktivnost ritualna, vendar sprejemljiva odgovora nismo dobili.

Že pred kongresom je bilo popolnoma jasno, da bo vloga tistega, ki bo podal sklepno misel, pripadla Milfordu Wolpoffu. Le redke je presenetila njegova demonstracija moči in prepričanost v pravilnost referatov, ki jih navadno niti ni poslušal, saj se je le redko pojavil v dvorani; sicer pa, saj so le delo njegovih študentov in njihovih študentov in zagotovo se vsi spomnite tiste o drevesu in jabolkih. Skratka, prav zanimivo je povzel vso antropologijo (arheološkega

in ekološkega dela seveda ni niti omenil), predvsem pa je bil za prikaz njegovega stališča najbolj izpoveden izbor njegovih diapozitivov. Lobanja z Ognjene zemlje, fotografirana od spodaj, da se poudarijo nadočesni oboki, lobanja grmičarja, fotografirana od strani, da se poudari prognatija obraza, ter lobanja avstralskega domorodca, fotografirana od zgoraj, da se nekoliko zabrišejo nadočesni oboki, potem pa še lobanje iz Cro Magnona, La Chapelle-Aux-Saints in Ngandong. In seveda Wolpoffovo mnenje. Razlike med rasami niso večje od razlik med domnevnimi "vrstami" hominidov, skratka, obstaja samo ena politipska vrsta *Homo sapiens*, ki zvezno oziroma po principih filetskega gradualizma izhaja iz *Homo erectus*, ki je poselel celotno zemeljsko oblo. Če smo nekateri po tem govoru želeli zlesti pod stole, smo bili še toliko bolj presenečeni, ko smo videli, kako burne ovacije so mu namenili zagrebški študenti.

In krapinska zbirka je počasi stopila v svoje drugo stoletje.

LITERATURA

- ANTL, W. 1994, Die Kultur des Neanderthaler von Krapina. – V: *Die Neanderthaler und die Anfänge Europas*. Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, str. 19–27.
- ARSUAGA, J. L., I. MARTÍNEZ, A. GRACIA, J. M. CARRETERO, C. LORENZO, N. GARCÍA, A. I. ORTEGA 1997, Sima de los Huesos (Sierra de Atapuerca, Spain). The site. – *Journal of Human Evolution* 33, str. 109–127.
- AUGUSTA, J. 1953, *Lovci jamskih medvedov*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- BARIĆ, L. 1978, Dragutin Gorjanović-Kramberger i otkriće krapinskog pračovjeka. – V: M. MALEZ (ur.) *Krapinski pračovjek i evolucija hominida*. JAZU, Zagreb, str. 23–51.
- DEFLEUR, A. 1993, *Les Sépultures Moustériennes*. CNRS Editions, Paris.
- GÁBORI, M. 1976, *Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GORE, R. 1996, Neanderthals. – *National Geographic* 189, No. 1, str. 2–35.
- GORJANOVIĆ-KRAMBERGER, D. 1913, *Život i kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

- KARAVANIĆ, I., F. SMITH 1998, The Middle/Upper Paleolithic interface and the relationship of Neanderthals and early modern humans in the Hrvatsko Zagorje, Croatia. – *Journal of Human Evolution* 34, str. 223–248.
- KAVUR, B. 1998, Zgodovina raziskav v Zhoukoudianu. – *Azijske in afriške študije* 2, str. 38–61.
- KAVUR, B. 1999, Najnevarnejši mit človeštva? – *Azijske in afriške študije* 3, str. 1–33.
- KLEIN, R. 1999, *The Human Career. Human Biological and Cultural Origins*. University of Chicago Press, Chicago.
- KLIMA, B. 1991, Das Paläolithische Massengrab von Předmostí. Versuch einer Rekonstruktion. – *Quartär* 41/42, str. 187–194.
- KOCHANSKY-DEVIDÉ, V. 1970, Prof. dr. Gorjanović kao paleontolog. – V: M. MALEZ (ur.), *Krapina 1899–1969*. JAZU, Zagreb, str. 5–11.
- KRICUN, M., J. MONGE, A. MANN, G. FINKEL, M. LAMPL, J. RADOVČIĆ 1999, *The Krapina Hominids. A Radiographic Atlas of the Skeletal Collection*. Croatian Natural History Museum, Zagreb.
- LE MORT, F. 1988, Le decharnement du cadavre chez les néanderthaliens: Quelques exemples. – V: *L'Homme de Néanderthal*, vol. 5, La Pensée, Eraul 32, str. 43–56.
- LEROI-GOURHAN, A. 1988, *Gib in beseda I. ŠKUC*, Filozofska fakulteta, Ljubljana. – (Studia humanitatis)
- MALEZ, M. 1970a, Paleolitska kultura Krapine u svjetlu novijih istraživanja. – V: M. MALEZ (ur.) *Krapina 1899–1969*. JAZU, Zagreb, str. 57–125.
- MALEZ, M. 1970b, Novi pogledi na stratigrafiju krapinskog nalazišta. – V: M. MALEZ (ur.), *Krapina 1899–1969*. JAZU, Zagreb, str. 13–44.
- MALEZ, M. 1970c, Rezultati revizije pleistocenske faune iz Krapine. – V: M. MALEZ (ur.), *Krapina 1899–1969*. JAZU, Zagreb, str. 45–53.
- MALEZ, M. 1978, Stratigrafski, paleofaunski i paleolitski odnosi krapinskog nalazišta. – V: M. MALEZ (ur.), *Krapinski pračovjek i evolucija hominida*. JAZU, Zagreb, str. 61–102.
- MALEZ, M. 1979a, Fosilni čovjek na tlu jugoslavenskih zemalja. – V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja I. Paleolitsko i mezolitsko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 81–102.
- MALEZ, M. 1979b, Paleolitsko i mezolitsko doba u Hrvatskoj. Prirodni okviri. – V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja I. Paleolitsko i mezolitsko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 197–219.
- MALEZ, M. 1979c, Paleolitsko i mezolitsko doba u Hrvatskoj. Rad na istraživanju paleolitskog i mezolitskog doba u Hrvatskoj. – V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja I. Paleolitsko i mezolitsko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 221–226.
- MALEZ, M. 1979d, Paleolitsko i mezolitsko doba u Hrvatskoj. Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba v Hrvatskoj. – V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja I. Paleolitsko i mezolitsko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 227–276.
- MALEZ, M. 1979e, Paleolitsko i mezolitsko doba u Hrvatskoj. Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Hrvatskoj. – V: *Praistorija jugoslovenskih zemalja I. Paleolitsko i mezolitsko doba*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 277–311.
- MONDET-WHITE, A. 1996, *Le Paléolithique en ancienne Yougoslavie*. – *L'Homme de Origines* n° 4. Jérôme Millon, Grenoble.
- OTTE, M. 1993, *Préhistoire des religions*. Masson, Paris.
- OŽEGOVIĆ, F. 1958, Die Bedeutung der Entdeckung des Diluvialen Menschen von Krapina in Kroatien. – V: G. H. VON KOENIGSVALD (ur.), *Hundert Jahre Neanderthaler*. Böhlen Verlag, Köln, str. 27–31.
- RADOVČIĆ, J. 1988, *Dragutin Gorjanović-Kramberger i krapinski pračovjek. Počeci suvremene paleoantropologije*. Hrvatski prirodoslovni muzej, Školska knjiga Zagreb, Zagreb.
- RADOVČIĆ, J. 1994, Die Neanderthaler. – V: *Die Neanderthaler und die Anfänge Europas*. Burgenländisches Landesmuseum, Eisenstadt, str. 7–18.
- RADOVČIĆ, J., F. H. SMITH, E. TRINKAUS, M. H. WOLPOFF 1988, *The Krapina Hominids. An Illustrated Catalogue of Skeletal Collection*. Mladost Zagreb, Hrvatski prirodoslovni muzej, Zagreb.
- RINK, J. W., H. P. SCHWARCZ, F. H. SMITH, J. RADOVČIĆ 1995, ESR ages for Krapina hominids. – *Nature* 378, str. 24.
- RUSSEL, M. D. 1987a, Bone breakage in the Krapina hominid collection. – *American Journal of Physical anthropology* 72, str. 373–381.
- RUSSEL, M. D. 1987b, Mortuary practices at the Krapina Neanderthal site. – *American Journal of Physical anthropology* 72, str. 382–397.

SIMEK, J. F., F. H. SMITH 1997, Chronological changes in stone tool assemblages from Krapina (Croatia). – *Journal of Human Evolution* 32, str. 561–575.

SMITH, F. H. 1978, Neki zaključci o morfologiji i značenju ostataka krapinskih neandertalaca. – V: M. MALEZ (ur.), *Krapinski pračovjek i evolucija hominida*. JAZU, Zagreb, str. 112–118.

STRINGER, C., C. GAMBLE 1993, *In Search of the Neanderthals. Solving the Puzzle of Human Origins*. Thames and Hudson, London.

ŠKERLJ, B. 1939, Kannibalismus im Altpaläolithikum. – *Quartär* 2, str. 108–119.

TATTERSALL, I. 1995, *The Last Neanderthal. The Rise, Success, and Mysterious Extinction of Our Closest Human Relatives*. Macmillan, New York.

TATTERSALL, I. 1999a, *Po sledi fosilov. Kaj si mislimo, da vemo o človeški evoluciji*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

TATTERSALL, I. 1999b, Paleoantropologija in evolucijska teorija. – V: B. BAJD in B. KAVUR (ur.) *Pliocenski in pleistocenski hominidi. Nove evolucijske razlage*. Založba ŠOU, Scripta, Ljubljana, str. 23–33.

TRINKAUS, E. 1985, Canibalism and burial at Krapina. – *Journal of Human Evolution* 14, str. 203–216.

TRINKAUS, E., P. SHIPMAN 1993, *The Neanderthals. Changing the Image of Mankind*. Jonatan Cape, London.

TURK, I., J. DIRJEC 1991, Krapinski kanibalizem, kult lobanj in pokopi. Primerjalna tafonomska analiza fosilnih ostankov *Homo sapiens neanderthalensis* iz Krapine (Hrvaška). – *Poročilo raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji* 19, str. 131–144.

ULLRICH, H. 1978, Kannibalismus und Leichenzerstückelung beim Neanderthaler von Krapina. – V: M. MALEZ (ur.), *Krapinski pračovjek i evolucija hominida*. JAZU, Zagreb, str. 293–318.

WOLPOFF, M. H. 1978, Dentalni ostaci iz Krapine. – V: M. MALEZ (ur.), *Krapinski pračovjek i evolucija hominida*. JAZU, Zagreb, str. 140–144.

WOLPOFF, M., R. CASPARI 1997, *Race and Human Evolution*. Simon and Schuster, New York.